

जीतबहादुर : एक उपेक्षित नेपाली कूटनीतिज्ञ

—डा० तीर्थप्रसाद मिश्र

नेपालको कूटनीतिक सम्बन्ध कायम भएको पहिलो राष्ट्र भोट (तिब्बत) नै हो। यी देशको आपसी सम्बन्धमा घनिष्ठता र विवाद दुवै ल्याउनमा नेपालद्वारा नियुक्त आवासीय दूतहरूले प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेका थिए। १९४० ई. भन्दा पूर्व नेपालका आवासीय दूतावास भोट र भारतमा मात्र रहने व्यवस्था थियो। भारतस्थित दूत (वकील) हरूको तुलनामा विविध कारणबाट भोटमा रहने कूटनीतिज्ञहरूको कार्यक्षेत्र र उत्तरदायित्व विस्तृत थियो। नेपालमा भारत सरकार (ब्रिटीश इण्डिया) का आवासीय दूत रहने र नेपालका सरकार प्रमुखहरूको र अंग्रेज कूटनीतिज्ञहरूको भ्रमणको आदानप्रदान भैरहने हुँदा भारतका नेपाली वकीलको भूमिका भोटको तुलनामा न्यून भएको हो। नेपालका आवासीय दूतहरू भोटको राजधानी ल्हासामा रहने भए तापनि भोटका आवासीय प्रतिनिधि नेपालमा रहने कुनै व्यवस्था थिएन।

नेपाल-भोटको दौत्य सम्बन्ध सातौँ शताब्दीमा स्थापना भएको थियो, तर पनि नेपालका कूटनीतिक प्रतिनिधि भोटमा रहने प्रबन्ध काठमाडौँका राजा

प्रताप मल्लले सत्रौँ शताब्दीमा प्रारम्भ गरेका थिए। काठमाडौँका ल्हासास्थित आवासीय दूतलाई नायक (नायो) भन्ने गरिन्थ्यो।^१ जुन परिपाटीलाई पृथ्वीनारायण शाहले पनि कायमै राखे। १७८९ ई. मा नेपाल-भोटबीच भएको केरूङ्ग सम्झौता अनुसार नेपालले भोटमा नायकको बदलामा उच्चस्तरीय भारदार नियुक्त गर्ने अधिकार पायो। तर नेपालले यो अधिकार दीर्घकालसम्म उपयोग गर्न पाएन। १७९२ ई. को नेपाल-चीन सन्धिद्वारा नेपालले पाएको सबै विशेष अधिकार गुमाउनु पर्यो।^२ १८५६ ई. को थापाथली सन्धिबाट नेपालले भोटमा व्यापारिक र राजनीतिक विशेष अधिकार प्राप्त गर्न सफल भयो र यसैद्वारा नेपालले भोटमा उच्चस्तरीय भारदारलाई आवासीय दूत नियुक्त गर्न पायो।^३ 'वकील' भनिने यी कूटनीतिज्ञहरूको कार्यक्षेत्र नायकको तुलनामा विस्तृत र व्यापक हुँदै गयो। १८५६ देखि १९५६ ई. सम्म नेपालका बीस वकीलहरूले भोटका राजधानी ल्हासामा रही आफ्नो कार्य सम्पादन गरे। यीनै बीस वकीलहरूमध्ये एघारौँ वकील जीतबहादुर खत्री छेत्री

१) चित्तरञ्जन नेपाली- 'नेपाल र तिब्बतको सम्बन्ध', प्रगति, संख्या १० (वि. सं. २०१४) पृ. १०५-०६।

२) १७९२ को सन्धि विषयमा हेर्नुहोस्, लियो ई. रोज- नेपाल स्ट्रैटेजी फर सरआइभल, दिल्ली: अक्सफोर्ड युनि-भर्सिटी प्रेस, १९७३, पृ. ६४-६५।

३) उही, पृ. ११४।

थिए जसको कार्यकाल १९०१ देखि १९१२ ई. सम्म थियो । सबैभन्दा लामो समय ह्लासाको वकील हुने जीतबहादुरको कौशल, कार्यक्षमता तथा उनको कार्यकालमा भएका महत्त्वपूर्ण घटनाहरूको संक्षिप्तरूपमा समीक्षा गर्ने उद्देश्य प्रस्तुत लेखले लिएको छ ।

जीतबहादुर ह्लासा वकीली अफिसमा तल्लो दर्जाबाट पदोन्नति भई वकील भएका थिए । उनी ह्लासा वकीली अफिसमा श्री ३ रणीद्विप सिंहको राज्यकालमा सुवेदारमा नियुक्त भएका थिए र श्री ३ वीरशमशेर सत्तामा आएपछि इन्सायिन भई लफ्टन हुन पुगे । श्री ३ देवशमशेरको राज्यकालमा आएर मे १९०१ मा जीतबहादुर वकीलमा नियुक्त भए ।^४ यस प्रकार जीतबहादुर लामो समयसम्म ह्लासामा रहेका हुनाले अन्य वकीलहरूको तुलनामा ऊ भोटका मर्मज्ञ थिए । भोटमा रहने नेपाली वकीलहरूले नेपाल सरकारको आदेश, निर्देशन, र सवाल, सनद अनुरूप कार्य गर्नु पर्दथ्यो । नेपालका वकील जुद्ध चित्रमलाई कार्य गर्न जङ्गबहादुरले १७ सवाल भएको निर्देशन दिइएका थिए जसमा भोटले तिर्नु पर्ने (वार्षिक १०,०००) सित्तोलाई तरतागिता गरी समयमा नै बुझाउन पठाउने, नेपाली व्यापारीलाई भोटबाट कुनै जगात महसुल लिन नपाउने व्यवस्था गर्ने, भोटका नेपालीहरू बीच भएका मुद्दा मामिला निरोपण गर्ने; नेपाली र भोटका बासिन्दाबीच भएका मुद्दाहरूमा नेपालको तर्फबाट भाग लिने, भोटका अधिकारी र चिनियाँ अम्बाहरूसँग सम्पर्क राख्ने; भोटमा पाएका गोप्य खबरहरू जाहेर गर्ने जस्ता निर्देशनहरू थिए ।^५ यस बाहेक नेपालबाट समय समयमा पठाइएका आदेश अनुसार वकीलले कार्य सम्पादन गर्नु पर्दथ्यो । तत्कालीन शासकहरूका व्यक्तिगत स्वार्थ पूरा हुने खालका कार्यहरू पनि वकील-

बाट भएको पाइन्छ ।

जीतबहादुर वकीलमा नियुक्ति भएको समयमा भोट-रूसको गोप्य साँठगाँठ भएको प्रचार प्रसार भैरहेको थियो । यस अफवाहबाट नेपाल र भारत दुवै त्रसित र आशंकित थिए । वीरशमशेरको अन्तिम समयतिर भोट-रूस बीच गोप्य शिष्टमण्डलको आदान प्रदान र गोप्य सम्पर्क र सन्धि भएको आदि कुरा चर्चामा आएको थियो । वीरशमशेरले यस विषयमा समयमा नै यथार्थ जानकारी नगराएकोमा वकील इन्द्रध्वजलाई हप्काएका थिए ।^६ काठमाडौँस्थित भारत सरकार (ब्रिटीश) का आवासीय दूत (रेसिडेन्ट) बाट वास्तविक तथ्य बुझ्न लगाई जानकारी दिन अनुरोध गरेका थिए ।^७ यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारको निर्देशन अनुरूप कार्य हुन नसकेको र तत्कालीन परिस्थितिमा वकील इन्द्रध्वजबाट सरकारको अपेक्षित स्वार्थपूर्ति नहुने देखेर लामो समयसम्म भोटमा रहेका र स्थानीय भाषामा पनि निपुण भएकाले उक्त संक्रमणकालमा जीतबहादुरको चयन भएको अनुमान हुन्छ ।

जीतबहादुर वकील भएको केही समय पश्चात नै देवशमशेरको पदच्युत भई चन्द्रशमशेर श्री ३ महाराज र प्राइम मिनिष्टर हुन पुगे । जीतबहादुरले चन्द्रशमशेरलाई प्रसन्न बनाउन अनेक उद्योग गर्न थाले र चन्द्रशमशेरको निर्देशनमा भोट-रूसको गोप्य सम्पर्क विषयमा यथार्थ जानकारी पाउन विभिन्न कार्य गरे । उनले भोटका चारकाजी (कस्याल-मन्त्रिमण्डल) सँग कुराकानी गरी भोटको पुरानो मित्र गोर्खालाई रूससंगको सम्बन्ध विषयमा अन्धकारमा राख्न नहुने कुरा बताए ।^८ उनले दोर्जेफले रूस भ्रमण गरेको र गोप्य साँठगाँठ

४) त्रिरत्न मानन्धर, सम आसपेक्ट्स अफ राणा रूल इन नेपाल, काठमाडौँ: १९८३, पूर्णदेवी मानन्धर, पृ. ८-९ ।

५) उही, पृष्ठ १५-२२ ।

६) वीरशमशेरले इन्द्रध्वजलाई पठाएको पत्र; वि. सं. १९५७; मार्ग वदि १ रोज ४ (नोभेम्बर १९००) पोकानं. २०६, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय, काठमाडौँ ।

७) प. क. ज चन्द्रशमशेर र ब्रिटीश रेसिडेन्टबीच ४ अगष्ट १९०० मा भएको कुराकानी, उही ।

८) उही ।

भएको भनी प्रकाशित खबर कागज पनि चारकाजीलाई देखाए। यसै प्रयोजनकालागि उनले मासिक एक सय काला मोहोर खर्च गरी चिनियाँ र भोटे व्यक्तिलाई जासूसी कार्यमा खटाएका थिए। वकीलले ह्लासास्थित चिनियाँ प्रतिनिधि अम्बाहरूसंग पनि भेटघाट गरी यस विषयमा सूचना संकलन गरेका थिए। रूसबाट भोटमा हातहतियार आउँदैछ भन्ने हल्ला सुनी उत्तरतर्फ विश्वासी मानिस पनि खटाएका थिए।^{१०} नेपाली वकीलका यी विभिन्न प्रयासका बाबजूद पनि रूस-भोट कुनै गोप्य सम्झौता भएको र रूसको भोटमा प्रभाव क्षेत्र बन्न सक्ने संभावनाका सूत्रहरू फेला पर्न सकेनन्।

भोट-रूसको सम्बन्धमा नेपालले चनाखो हुने विभिन्न कारणहरू थिए। भोटमा रूसको प्रभाव विस्तार भएमा नेपालले उपभोग र उपयोग गरी आएका परम्परागत सुविधा र अधिकारमा आघात पर्न जाने बलियो संभावना थियो। नेपालले भोट सदैव निर्बल भएको हेर्न चाहन्थ्यो। अर्कोतिर ब्रिटीश सरकार पनि रूसको प्रभाव भोटमा रोक्न कटिबद्ध थियो र अंग्रेज सरकारलाई गोप्य सूचना दिन नेपाल सरकारको निर्देशनमा जीतबहादुरले उपयुक्त विविध कार्यहरू गरेका थिए। चन्द्रशमशेरले जीतबहादुरलाई रूस-भोट सन्धि भएको प्रलेख फेला पार्न ४५ हजारसम्म खर्च गर्न अख्तियार दिएका थिए।^{१०} चन्द्रशमशेरले पठाएको एक पत्रमा “पक्का षवर जाहेर गर्न सकेमा तिमिलीलाई सापटी गएको ५०००।- अब १।२ वर्षलाई निर्व्याजी बक्सन्याछौं”^{११} भन्ने उल्लेख छ। नेपालको स्वार्थ रक्षा गरी अंग्रेजको साधुवाद प्राप्त गर्न चन्द्रशमशेर प्रयत्नशील थिए।

कालान्तरमा भोटमा रूसको विस्तार र प्रभाव रोक्ने उद्देश्यले १८६० र १८६३ को सन्धि (दुवै सन्धि

भोट विषयमा चीन र अंग्रेज सरकारबीच संपन्न भएको थियो) पालना गर्ने वहानामा अंग्रेज सरकारले फ्रान्सीस योङ्गहसवैण्डको नेतृत्वमा सशस्त्र फौज ह्लासा पठाउने निर्णय गर्‍यो। नेपाल-भोटबीच संपन्न १८५६ को सन्धि अनुसार तेस्रो मुलुकबाट भोटमा आक्रमण भएको खण्डमा नेपालले सहयोग गर्नु पर्ने प्रावधान थियो। तर निर्बल भोटको पक्ष लिई सबल अंग्रेज सरकारलाई रुष्ट पार्ने नीति चन्द्रशमशेरको भएन। राष्ट्रिय हित र राणाहरूको स्वार्थका लागि पनि अंग्रेज सन्तुष्ट गराउनु पर्ने तत्कालीन परिस्थिति थियो। अर्कोतिर अंग्रेजको पकड भोटमा मजबूत भएमा पनि नेपालको स्वार्थमा आघात पुग्ने संभावना थियो। यस पृष्ठभूमिमा भोटमा रूसको प्रभाव रोक्न र अंग्रेजले पनि भोटलाई आफ्नो पक्षमा मिलाउन नसक्नु भन्ने मनसाय नेपाल सरकारको थियो। यसै मनसायलाई ध्यानमा राखेर जीतबहादुरले आफ्नो कौशल प्रयोग गरे। उनले भोटका चारकाजीलाई अंग्रेज सरकारसंग शान्तिपूर्ण तवरले सम्झौता गर्न बारम्बार अनुरोध गरे। तर भोटले अंग्रेजसंग सम्झौता गर्ने कुनै चासो देखाएन। उता योङ्गहसवैण्डको फौज भोटका सेनालाई पराजित गराउँदै ह्लासा पुग्यो। अंग्रेज फौज ह्लासा प्रवेश गर्नुभन्दा एक दिन पहिले दलाई लामा ह्लासा छाडी मङ्गोलियातर्फ लागे।^{१२}

दलाई लामाले भोट छाडेपछि र अंग्रेजी फौज ह्लासा पुगेपछि भोटको परिस्थिति नाजूक हुन गयो। भोटे अधिकारीहरूले नेपाली वकीललाई मध्यस्थ भई विवाद समाप्त गर्न अनुरोध गर्न थाले। चिनियाँ अधिकारीहरूले पनि जीतबहादुरलाई भोटलाई उद्धार गर्नलाई अंग्रेजसंग कुरा मिलाउन अनुरोध गरे। योङ्गहसवैण्डले पनि नेपाली वकीललाई योग्य कुशल कूटनीतिज्ञ भएको र

९) जीतबहादुरको जाहेरी, वि. सं. १९५८, पौष शुदि ५ रोज ३, उही।

१०) उही, वि. सं. १९६१ पौष १५ रोज ५, उही।

११) चन्द्रशमशेरले जीतबहादुरलाई पठाएको पत्र, वि. सं. १९५९ वैशाख वदि ३ रोज ६, ई. १०, पो. क, ख, ग, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय, काठमाडौं।

१२) तीर्थप्रसाद मिश्र- पोलिटिकल रिसेन्स विटविन नेपाल टिबेट, १९०१-१९२६, विधावारिधी शोधप्रबन्ध, पटना विश्वविद्यालय, १९८६, पृ. ११३-१५।

आपनो शुभेच्छु ठानी सहयोग गर्न याचना गरिरहे ।¹³ यस परिस्थितिमा जीतबहादुर नै भोट र अंग्रेज सम्पर्कका मुख्य माध्यम हुन पुगे । उनले भोट र अंग्रेज दुवैलाई सहयोग गरी विवाद सुल्झाउन अथक प्रयास गरे । उनले अंग्रेजी दललाई स्थानीय कारोबारमा सहयोग पुऱ्याउन ७४००० काला मोहर उधारो दिए भने अर्कोतिर अंग्रेज फौजका घोडाहरूले भोटका रैतिहरूको बालीनाली नष्ट गरेकोमा क्षतिपूर्ति पनि गराई दिए ।¹⁴ जीतबहादुरले शीघ्र सन्धि गरी अंग्रेज फौज फर्काउन भोटलाई सहमति दिँदै ह्लासामा अंग्रेजका आवासीय दूत राख्न दिने कुरामा विरोध गर्न पनि गोप्य मन्त्रणा गरे ।¹⁵

जीतबहादुरकै सत्प्रयास र कौशलबाट १६०४ मा ह्लासा कन्भेन्सनमा हस्ताक्षर भयो जसमा उनी साक्षी बसे । नेपाली वकीलको सहयोग, कूटनीतिको प्रशंसा अंग्रेज अधिकारीहरूले गरेको पाइन्छ । योङ्गहसवैण्डले आफ्नो सरकारलाई सम्मान प्रदान गर्न अनुरोध गरेर भारत सरकारले उनको सहयोगको कदर गर्दै सि. आई. ई. को सम्मान र तरवार प्रदान गर्‍यो ।¹⁶ वास्तवमा अंग्रेजले नेपाली वकीलको सहयोग नपाएको भए भोटमा उनीहरूले अपेक्षित फाइदा लिन सक्ने थिएनन् । भोट र चिनियाँ अधिकारीहरूले पनि जीतबहादुरले गरेको सहयोगमा कृतज्ञ भए । यस प्रकार राष्ट्रिय स्वार्थलाई दृष्टिगत गरी सबै सम्बन्धित पक्षलाई जीतबहादुरले प्रसन्न गराउन सक्नुमा उनी सक्षम कूटनीतिज्ञ भएको प्रमाण मिल्दछ ।

नेपाली वकील जीतबहादुर १६०८-१३ को चीन

भोट सङ्घर्षमा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह रहेको थियो । तर उक्त विवाद नटुङ्गिँदै उनको खोसुवा भएका-ले १६०३-०४ को अंग्रेज-भोट विवादमा जस्तो उनको अहं भूमिका भने हुन सकेन । १६०५ पश्चात चीनको पकड भोटमा मजबूत बनाउने उद्देश्यले अम्बाले ह्लासामा चीनबाट दसहजार फौज झिकाउने विचार गरे जुन कदमको भोट सरकारले विरोध गरे ।¹⁷ जीतबहादुर अम्बालाई शान्ति सुरक्षाको दृष्टिकोणले थोरै फौज ल्याउन अनुरोध गरे तर यो स्वीकार्य भएन । उनी भोटमा रहेका नेपाली व्यापारीहरूको स्वार्थ रक्षाका लागि पनि चिनियाँ फौज नआउनु भन्ने पक्षमा थिए । तर जीतबहादुरको जोड चलेन, चिनियाँ फौज ह्लासा आयो । भर्खरै आएका दलाई लामा हिन्दूस्थानतर्फ घुसे । दुवै देशका फौजहरूबीच मूठभेद भयो । कालान्तरमा ह्लासामा चिनियाँ फौजले नियन्त्रण गर्न सफल भयो ।¹⁸

ह्लासा चिनियाँ फौजको नियन्त्रणमा आएपछि भोटमा नेपालले प्रताप मल्लको पालादेखि उपभोग गर्दै आएका सुविधाहरू तथा १८५६ को अहदबाट प्राप्त अधिकारहरूको दखल हुन थाल्यो । ह्लासास्थित नेपाली-लाई झारा श्रम लगाउने, पसलहरूमा कर लगाउने, नेपाली र भोटेबीच तथा नेपाली-नेपाली बीचका झै-झगडामा हस्तक्षेप गर्ने जस्ता कार्यहरू चिनियाँ पुलिस विभागले गर्न थाल्यो । नेपाली वकील जीतबहादुरले चिनियाँका प्रत्येक हस्तक्षेपमा विरोध जनाए । चिनियाँ अम्बाले नेपाली वकीलको अनुरोधाले विरोधको कुनै वास्ता नै गरेनन् ।¹⁹ नेपाल र भोटबीच भएको सन्धि

१३) जीतबहादुरको जाहेरी, वि. सं. १६६१ श्रावण २८, पो. नं. २०६, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय, काठमाडौं ।

१४) उही ।

१५) उही ।

१६) योङ्गहसवैण्डले डेनलाई पठाएको पत्र, ३ नोभेम्बर १६०४, फोरेन्डिपाटमेण्ट, एक्सटरनल वि. सं. १३२-१४३; राष्ट्रिय अभिलेखालय, नयाँ दिल्ली, भारत ।

१७) मिश्र, पूर्ववत्, पा. टि. १२, १३५-४० ।

१८) उही, पृ. १४१-५१ ।

१९) उही, पृ. १५७-५६ ।

पालना गर्न चीन बाध्य भएको जानकारी दिए । तर जीतबहादुरले नेपालको विशेष अधिकार हनन भएकोमा प्रतिवाद गरी नै रहे । यस प्रकारको विरोधबाट रुष्ट भई “साविकका गोरखाली वकिल रित दस्तुर नजान्ने भएकाले तुरुन्त बदला गर्नु” भन्ने पत्र अम्बाले नेपालका श्री ५ लाई पठाए^{२०} र जीतबहादुरलाई बर्खास्त गर्न सक्ने चेतावनी पनि दिए । यस प्रकार भोट-चीन सङ्घर्षमा जीतबहादुर र चिनियाँ अधिकारीहरूको अंग्रेज-भोट सङ्घर्षमा जस्तो राम्रो सम्बन्ध हुन पाएन । नेपाली वकील भोटका पक्षधर सम्झोकाले पनि चिनियाँहरूको कडा दृष्टिकोण रहेको अनुमान हुन्छ ।

भोटका अधिकारीहरूको अनुरोधमा र नेपाली रैतिहरूको स्वार्थरक्षा गर्ने उद्देश्यले समेत जीतबहादुर सङ्घर्ष अन्त्य गर्न प्रयास गरिरहे । दलाई लामालाई ल्हासामा फर्काउन आवश्यक कार्य गर्न भोटका अधिकारीले उनलाई अनुरोध गरेका थिए । दलाई लामा ल्हासा फर्केमा सङ्घर्ष अन्त्य हुने विचार गरी लामालाई लिन दाजिलीङ्ग जाने बिचार जाहेर गरे ।^{२१} चन्द्रशमशेरले सङ्घटको घडीमा नेपालीहरूको ज्यू धनको सुरक्षामा पूर्ण ध्यान दिने आदेश दिँदै दलाई लामालाई लिन जाने घृष्टता नगर्ने आदेश दिए । सदा स्वामीभक्त जीतबहादुर सङ्घर्षको दौरानमा नै सरकार नसाधी ग्याञ्चे आए । यसमा चन्द्रशमशेरले उनलाई तुरुन्त ल्हासा पठाए । केही समय यी दुवै कूटनीतिज्ञहरूले साथै काम गरेको पाइन्छ, तर पछि १९१२ को अन्त्यतिर उनको खारेजी भयो ।

ल्हासास्थित नेपाली वकीलहरूमध्ये जीतबहादुरको कार्यकालमा धेरै नै कार्य भएको पाइन्छ । नेपाल र नेपाली वकीलको मान प्रतिष्ठा बढाउन उनले गरेको प्रयास

प्रशंसनीय छ । उनको कार्यकालमा सर्वप्रथम नेपालीहरूले भोटमा उपभोग गरी आएका परम्परागत अधिकारहरूको सूची बनाई सरकारमा जाहेर गरेका थिए । यसका अतिरिक्त ल्हासा वकीली अदालतमा आई पर्ने कार्यहरू विषयमा विस्तृत टिपोट गरी जैसी कोठामा पठाएका थिए । नेपाली वकीलले ल्हासामा पालना गर्नु पर्ने मर्यादा वर्ष भरिमा वकीलले गर्नु पर्ने अनौपचारिक कार्यहरू, भोटको रीत दस्तुर आदि विषयमा ‘ल्हासाको दस्तुर किताब’ तर्जुमा गरी श्री ३ समक्ष पेश गरेका थिए ।^{२२}

नेपाली वकीलहरूले भोट-चीन विषयक गोप्य सूचनाहरू सङ्कलन गरी नेपाल सरकारलाई जानकारी दिने गर्दथे । भोट सैनिक दृष्टिले सुदृढ नहोस् भन्ने नेपालको चाहना थियो । त्यसैले त्यसतर्फ चनाखो हुन वकीललाई सदैव सचेत गराइन्थ्यो । चन्द्रशमशेरले जीतबहादुरलाई “ल्हासा टिप मेगजिनमा बनेको कार्तिसवाल बन्दुक कुन हिसावसंग कस्तो मालवाट बनेको रहेछ, प्राइभेटसंग बुझी जाहेर गर्नु” भन्ने आदेश दिए ।^{२३} तर नेपाली वकीलहरूले पठाएका अधिकांश सूचनाहरू गलत सावित हुन गए । जीतबहादुरले रूस-भोट सम्बन्धमा जाहेर गरेका गोप्य सूचना गलत देखिए । योङ्गहसवैण्ड दलबल सहित ल्हासा पुग्दा उनले रूसको कतै गन्ध पाएनन् । तर यस बाहेक ल्हासाको गोप्य खबर जाहेर गर्दा साँचो निस्केकोमा उनले स्याबासी पनि पाए । १९०८ मा जीतबहादुरले भोट-चीन सङ्घर्ष हुने बलियो सम्भावना भएको जाहेरी गरेकोमा दुई वर्ष पश्चात सङ्घर्ष प्रारम्भ भयो । यसबाट पनि उनको सुझबुझको परिचय पाइन्छ ।

ल्हासास्थित नेपाली वकीलहरू राणाहरूका व्यापारिक एजेण्टको रूपमा पनि कार्य गर्दथे । श्री ३ र कमाण्डर-इन-चिफहरूले अफिम, मोति र अन्य निषिद्ध

२०) अम्बाले नेपालका श्री ५ लाई पठाएको विना मितिको पत्र, पोका नं. १८, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय, काठमाडौं ।

२१) चन्द्रशमशेरले लालबहादुरलाई पठाएको पत्र, वि० सं० १९६९ भाद्र १ गते, उही ।

२२) ल्हासाको दस्तुर किताब, परराष्ट्र मन्त्रालय, अभिलेखालय, काठमाडौं ।

२३) चन्द्रशमशेरले जीतबहादुरलाई पठाएको पत्र, वि. सं. १९६५ आश्विन १५, रोज ४, पोका नं. ५०; उही, ।

वस्तुहरूको व्यापारमा संलग्न थिए। भोटका व्यापारी मार्फत वकीलले ती वस्तुको व्यापार गर्दथे। यस कार्यमा चुकेको खण्डमा शासकको कोपभाजन हुनु पर्ने भएकोले वकीलहरू त्यस्ता अनैतिक व्यापारमा सरिक हुन बाध्य हुन्थे। जीतबहादुरले पठाएको एक जाहेरीमा "बडापत्र बमोजिन सुन षरिद गर्न अदालतका डिठ्ठा दश थकाली साक्षी राखी सेवकले सकेसम्म भरमगदुर कसाकस गरी वरावर षरिद गर्न लागेको छु" ^{२४} भन्ने कुरा परेको छ। उनले श्री ३ को लागि घोडा, खच्चड, गलैचा, कस्तुरी, बिना आदि बारम्बार पठाएको दृष्टान्तहरू पाइन्छन्।

यस प्रकार राणाहरूको व्यक्तिगत सेवामा समर्पित राष्ट्रिय स्वार्थ गर्न प्रयत्नशील, भोट, चीन र अंग्रेजहरूले मन पराएका जीतबहादुरको बर्खास्ती अचानक रहस्यमय ढङ्गले भएको पाइन्छ। उनलाई खारेज गर्नको खास कारण पत्ता लाग्न सकेको छैन नत उनलाई अभियोग पत्र नै दिइएको थियो। तत्कालीन कागजपत्रहरूको अध्ययन गर्दा उनलाई खारेज गर्नका कारणहरूका केही आधार-हरू देखिन्छन्।

प्रथमतः चीन-भोट सङ्घर्षमा चिनियाँ र भोट दुवै पक्षका अधिकारीहरूले आफ्नो शत्रुपक्षलाई साथ दिएको आरोप जीतबहादुरलाई लगाएका छन्। चिनियाँ अम्बाले उनलाई रित दस्तुर नजाने भएकोले अर्कै वकील पठाउन श्री ५ मा पत्र पनि पठाएका थिए। भोटका चार काजीहरूले नेपाली वकीलले घूस (८ डोस्टेड चाँदी) लिएर पनि चिनियाँ फौजको प्रवेश रोक्न नसकेको आरोप लगाए। ^{२५} तर यसकारणबाट उनको बर्खास्ती भएको अम्बाको पत्र पश्चात नेपालबाट पठाएका पत्रहरूमा अम्बाप्रति गरेको उनको कार्यवाहीको समर्थन नै गरेको देखिन्छ। भोटसंग घूस लिएको कुरा जीतबहादुरलाई सोधनी हुँदा उनले इन्कार गरे र यस विषयमा श्री ३ ले कुनै चासो पनि देखाएनन्।

१९०४ मा ल्हासास्थित ७५ नेपाली खचडाहरूले जीतबहादुरको विरोधमा श्री ३ महाराज समक्ष उजुरी गरेका थिए र त्यसमध्ये नोर्वु छिरिङ र काजीमान काटमाडौँ आई वकीलले खचडाहरूलाई दुःख दिएको, अनावश्यक रूपमा भारा लगाएको आदि शिकायत गरेका थिए। यसमा चन्द्र शमशेरले पठाएको पत्रमा ^{२६}

वकिलका मित मानवहादुर आउदा ल्हासा देखि १५ पाऊ सम्म ५० भारी जिन्सी वेदाम वेकाय भन्ने नुर्वु छिरिङ र काजीमान षचराले उजुर गर्दा तिमीलाई सोधनी भई गएकोमा ५।६ भारी देखि थिएन भनेउ तर ५० भारी कै ज्वाला भराई दिनु... भोट मुलुकमा हाम्रा रयत हुनाले वकिली अड्डाको तालुकमा राखी चलि आएको तिरो भरो लि षुसीसंग काम चलाउनु पर्छ ज्वादा करकाप गरी चिढाई जलाउन हुदैन... आफ्ना रैती षचरालाई सलतनत्मा राखीका गर्नुमा चिढाई काम गर्न लाग्यो भने तिम्रो कसरी रवाफ रहला.....

उल्लेख भएको छ। यो घटना १९०४ मा भएको र उनको बर्खास्ती १९१२ को अन्त्यतिर भएकाले यो कारणबाट पनि उनको तानादाना गएको देखिदैन।

जीतबहादुर खारेज हुनमा चीन-भोट सङ्घर्षको समयमा सरकार नसाधी ग्याञ्चे आएको कारणबाट भएको हो भन्ने भनाइ छ। तर त्यतिबेला नै उनलाई बर्खास्त नगरी ल्हासा जान आदेश दिइयो र साथै ग्याञ्चीका थकाली लालबहादुर बस्नेतलाई पनि ल्हासा पठाइयो। जीतबहादुर ल्हासा फर्के पछि पनि उनको नेपाल सरकारसंग पत्राचार भैरहेको देखिन्छ। यसको केही समय पश्चात लालबहादुरले वकील भएर कार्य गरेको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा विचार गर्दा चीन-भोट सङ्घर्षमा जीतबहादुरबाट अपेक्षित कार्य हुन नसकेको कारणबाट

२४) जीतबहादुरको जाहेरी, वि. सं. १९५८ चैत्र वदि ३० पोका नं. ई. १० क, ख, ग, उही।

२५) भीमशमशेरले जीतबहादुरलाई पठाएको पत्र, वि. सं. १९६७ श्रावण १८ (अगष्ट १९१०) पोका नं. ८०, उही।

२६) तीर्थप्रसाद मित्र- 'भोटमा नेपाली खचडा' प्राचीन नेपाल, संख्या ११९ (अगस्ट-सेप्टेम्बर १९६०), पृ. ११।

